

VADÁSZ SÁNDOR

TÉNYEK ÉS GONDOLATOK A SVÉD NEMZET REÁLPOLITIKAI ÉRZÉKÉRŐL

A látogató, aki belép a stockholmi Szépművészeti Múzeumba, szembe találja magát egy hatalmas történelmi freskóval, Gustaf Cederström (1845–1933) alkotásával. A festmény azt a jelenetet ábrázolja, amikor az 1718-as norvégiai hadjáratból visszatérő svéd hadsereg katonái a vállukra helyezett hordágyon viszik nagy királyuk, XII. Károly holttestét, a kietlen svéd–norvég hegyekben, jéggel borított sziklák között. (Fredriksten erőd ostrománál, egy futóárokban érte halálos (ágyú)lövés a fején, december 11-én.) A szakirodalom – mind a svéd, mind pedig a nemzetközi – egyértelműen az utolsó katonakirály halálához köti az északi nagyhatalom lehanyatlását, bár még hátravolt egy aktus, amelyről az egyik modern szintézis szerzője, J.-P. Findeisen a következőket írja: „Az 1721. augusztus 30-án megkötött Nystadi békével végleg odalett az ország nagyhatalmi állása. Svédország ezután visszacsúszott az európai államok hátsó sorába, a kontinens jövődjét tekintve ismét a perifériára került.”¹

A svéd nagyhatalom letűnését azonban nem a király halála és a nagy északi háborút lezáró békekötés okozta, ezek csupán egy folyamat betetőzését, a végkifejletet jelentették. A döntő ok nyilvánvalóan a Nagy Péter Oroszországtól elszenvedett katonai vereség volt. Itt megjegyezni kívánom, hogy XII. Károly hadvezéri zsenialitásához nem fért kétség. Saját kora csodálta nemcsak stratégiai képességeit, hanem a harcmezőn tanúsított, egyetlen más európai uralkodónál sem tapasztalt hihetetlen állóképességét is. Első életrajzírója, Voltaire örökítette meg az utókornak azt az epizódot, hogy a norvégiai csataterén a szabadban, egy szál deszkán vagy szalmán aludt, durva katonaköpenyébe burkolózva, miközben jó néhány őrt álló katonája reggelre csontig fagyva pusztult el.² XII. Károly azonban elkövetett egy számára végzetesnek bizonyuló hibát: lebecsülte az oroszok erejét. Az 1700-ban elszenvedett narvai vereség után Nagy Péter a következő kijelentést tette. „A svédek még sokszor fognak győzni, de ezzel lassanként a győzelemre is ki-

---

¹ *J.-P. Findeisen: Schweden. Regensburg, 1997. 162.*

² *Voltaire: XII. Károly. Bp., 1965. 282. Lásd még: Benda Kálmán: XII. Károly. (Életek és korok) Bp., 1967.*

tanítanak bennünket.”³ A cár szavaiból nem dőlyf, hanem államférfíúi bölcsesség árad, ugyanis ő pontosan ismerte az erőviszonyokat – a lakosság lélekszámát tekintve Oroszország hatszorosa fölényben volt Svédországgal szemben, aminek következtében sokkal nagyobb haderőt és hajóhadat tudott kiállítani. A várakban csupán csekély számú svéd helyőrségek állomásoztak – ennél fogva bizonyos volt abban, hogy a Baltikum feletti svéd hegemonia már nem sokáig tartható fenn, az orosz hatalmi fölény megszerzése csupán csak idő kérdése.

Ha célunk az lett volna, hogy a hadtörténet szempontjából, vagy a nemzetközi kapcsolatok koordináta-rendszerébe helyezve vizsgáljuk meg Svédország helyzetét, ezen a ponton tulajdonképpen meg is állhatnánk, hiszen nagyhatalmi státusát, egykor félelmetes hadseregének ütőképességét soha többé nem nyerte vissza. A magunk elé tűzött feladat azonban annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a történelmi nagyság elvesztése miképpen hatott vissza az ország belső fejlődésére.

Minden kortárs számára nyilvánvalóvá lett, hogy XII. Károly halálával véget ért az abszolút monarchia kora. Ebben természetesen nagy szerepe volt annak, hogy ő nemcsak hadvezér és hódító, hanem az ország belső viszonyainak vaskezü alakítója is volt, s ez a központi akarat többé nem létezett. E rövid tanulmány keretén belül nincs mód foglalkozni az utódlás kérdésével, a két nemesi párt: a „sapkások” és a „kalaposok” egymás elleni küzdelmével; be kell érniünk a fő fejlődésvonal megrajzolásával.

Ez 1719-től 1772-ig húzódik, a svéd történetírás ezt az 53 éves időszakot a „szabadság korának” nevezi. Az új királynő, Ulrika Eleonóra (az elhunyt király nővére) megígérte az országgyűlés és a rendi képviselő jogainak tiszteletben tartását. 1719 tavaszán új alkotmányt fogadtak el, amely tovább szűkítette a monarcha jogait, továbbá tartalmazott bizonyos természetjogi és a hatalom s a társadalom közötti szerződésre vonatkozó elemeket. A rendek kinyilatkoztatták, hogy ők a népszuverenitás hordozói, valamint azt, hogy az uralkodó hatalmát a néptől, nem pedig az istentől kapja. Az ország alaptörvénye, vagy az alkotmány az országgyűlésnek biztosította a legnagyobb hatalmat. Jellemző, hogy a legfontosabb végrehajtó szervben, az államtanácsban a királynak mindössze két szavazata volt. Hozzákezdtek a feudális eredetű privilégiumok felszámolásához és a régi rendi egyenlőségek kiegyenlítéséhez. Megkezdődött tehát egy fokozatosan kibontakozó parlamentarizmus kialakulása, ami arra indított egyes svéd historikusokat, hogy e tekintetben az angolhoz hasonlítsák saját belpolitikai fejlődésüket. „Fokozatosan kifejlődött egy nehézkes és ügyetlen, jogi formákba öntött

---

³ E. Jutikkala–K. Oirinen: Finnország történelme. Bp., 2004. 162.

parlamentarizmus, amely párhuzamos az angol parlamentarizmus kialakulásával.⁴

Ebben a korban mutatkoztak meg első ízben a belpolitikában a pártosodás jelei, mégpedig klubok formájában. Mindkét nagy párt képviselői helyet foglaltak a képviselő törvényhozó testületben, ma úgy mondanók: „parlamentari frakciókat” alakítottak.

Nagyon fontos összetevői voltak ennek a többek által „vértelen forradalomnak” nevezett átalakulásnak a parasztság helyzetét javító reformok, amelyeket a „gusztaviánus korban” (III. Gusztáv 1772-től 1792-ig uralkodott) egy földreform követett. Mindezen intézkedések eredményeként virágzó mezőgazdaság keletkezett a réginek a helyén. Hasonlóképpen erőteljes fellendülés következett be a kulturális életben. Ennek imponáló tényei közül csupán egyet említek meg: megszületett a svéd sajtó.

Ehelyütt érdemes egy kis kitérőt tenni, kiindulva egy kismonográfia szerzőpárosának állásfoglalásából. (I. Andersson és J. Weibull.) „Amit a 18. század végi francia forradalom elért – erőszakos átalakítások után –, az Svédországban fokozatosan felserdült, nem drámai módon, ám rendkívül hatékonyan: a parasztok jogot kaptak arra, hogy az államtól megváltással megszerezzék földtulajdonaikat, a nem nemesek több etapban privilegizált nemesi nagybirtokot szerezhettek, továbbá jogosultak lettek magasabb hivatalok betöltésére.” Jóllehet III. Gusztáv a nemességgel rokonszenvezett, taktikai és egyéb megfontolásokból az újítások egy részét bevezette.⁵ Namármost, aki csak egy kicsit is jártas az 1789-es francia forradalom bicentenáriumán kibontakozott, és hamarosan sistergővé vált vitákban, ráismer a fentebb ismertetett érvekre. A 20. század végén számos historikus – a világ minden tájáról – a következőképpen tette fel a legalapvetőbb kérdést: ugyan mire volt jó az 1789-es francia forradalom, amelyik beletorkollott egy véres terrorba, s amelyik végül Napóleon diktatúrájává fajult? A skandináv és Benelux államok, valamint az organikus fejlődés elvét piedesztálra emelő Anglia példája bizonyítja, hogy ők is eljutottak a parlamentáris demokráciába – nagy társadalmi kataklizmák nélkül. Franciaországnak csak több 19. századi forradalom árán sikerült eljutni a politikai fejlődésnek erre a fokára, a harmadik köztársaság formájában. (1871-től). A szóban forgó vitának a részletekbe menő ismertetése természetesen nem tartozik ide, de annak bizonyítása igen, hogy ez az utóbbi argumentáció szinte maradéktalanul megegyezik a svéd historiográfiáéval.

Visszatérve a fősodorhoz, vagyis a svéd nagyhatalmi státusz elvesztésének a belső fejlődésre gyakorolt hatásához, összefoglalóan azt állapíthatjuk

⁴ I. Andersson–J. Weibull: Schwedische Geschichte im Abriss. Stockholm, 1981. 24–25.

⁵ Uo. 29–30.

meg, hogy a kétségkívül nagyon súlyos veszteséget elképesztő gyorsasággal változtatták át nyereséggé oly módon, hogy különböző reformok segítségével lerakták a modern, a polgári Svédország alapköveit.

(Ezen a ponton engedtessek meg a szerzőnek egy szubjektív megjegyzés. Amikor a svéd vidékkel ismerkedtem, több ízben láttam emlékműveket, amelyek a dánok, a németek stb. fölött aratott katonai győzelmeket, tehát a dicső múltat örökítik meg. Bár természetesen a helyükön vannak, és pedig sértetlenül, jól láthatóan a tisztos elhanyagoltság állapotában leledzenek.)

Az újkori svéd történelem második nagy válságperiódusa a napóleoni korban köszöntött be. Ismét csak a leglényegre szorítkozva: a Napóleon elleni koalíciók zűrzavaros s egyben eseménydús krónikájából 1808 és a rá következő év emelkedik ki. Az 1807-ben megkötött tilsiti béke után az I. Sándor cárral képviselt Oroszország a napóleoni császárság szövetségese lett. Napóleon lényegében szabad kezet adott a cárnak a finn kérdés rendezésére, ami 1809-ben Finnország orosz bekebelezéséhez vezetett. Svédország végérvényesen elveszítette azt az országot, amelyet a 13. század eleje (1238? 1249?) óta birtokolt. Igaz, 1812-ben kárpótlást kapott (belépett a Napóleon elleni koalícióba) Finnország elvesztéséért olyképpen, hogy a franciák mellett végig kitartó Dániát a szövetségesek rákényszerítették arra, hogy mondjon le Norvégiáról Svédország javára. Mindazonáltal a rendkívül fejlett Finnország elszakítását a svédek – érthetően – óriási presztízsvésztésként élték meg. (Jellemző, hogy a cári birodalomban is különleges státusa volt a Finn Nagyhercegségnek, mert közvetlenül Szentpétervárról kormányozták.)

Fejtegetésünk szempontjából a svéd alkotmányos fejlődésben bekövetkezett újabb nagy lépés érdemel figyelmet. Ez alkalommal még egy év sem telt el (mint 1719-ben), ugyanis már 1809-ben új alkotmányt fogadtak el. Ennek értelmében a királynak meg kellett osztania a parlamenttel (riksdag) a törvényhozás jogát és bevezették a kétkamarás rendszert. Azt az alapelvet fogadták el az alkotmányozók, hogy csak azok döntsenek az ország dolgai-ban, akiknek van mit megvédeniük. Nagyon előre mutató fejlemény volt, hogy a parasztság erős befolyásra tett szert a kamarában. Ez az alkotmány egészen 1974-ig érvényben volt, ami ismét csak lehetőséget kínál bizonyos kézenfekvő következtetés levonására.

A Napóleon cikcakkos szövetségi politikája által előidézett válságból tehát a svédek ismét megtalálták a kivezető utat és a módszerük ugyanaz volt, mint XII. Károly halála után: a külső erők által okozott veszteségeket az ország belső fejlődését, mai kifejezéssel: modernizációját gyorsító energiává alakították át, méghozzá a szó legszorosabb értelmében a vereség másnapján. Megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a kontinens törzsén élő

nemzetek egyikénél sem találjuk meg a transzformációnak ezt a különös képességét. Erről egy évszázaddal később a jelenleg uralkodó XIV. János Károly így nyilatkozott. „A béke nem az egyetlen dicsőséges cél egy bölcs és felvilágosult kormány számára. Egy államnak az erejét és önállóságát nem kiterjedése teszi, hanem sokkal inkább törvényei, kereskedelme, a munkában tanúsított szorgalma és mindenekelőtt nemzeti szelleme. Svédország – kétségtelen tény – súlyos veszteségeket szenvedett, de a svéd név becsülete nem veszett el. Alávetjük magunkat a gondviselés akaratának, és nem felejtjük el, hogy az Isten elegendő földet adott nekünk, hogy megtaláljuk a kiutat, és elég vasat ahhoz, hogy megvédjük magunkat.”⁶

Hogy a kép teljesebb legyen, érdemes idézni a svéd munkásmozgalmi levéltár (Arbetarrörelsens Arkiv) által kiadott füzet bevezetőjéből. „A 19. század második felében Svédország a tömeges szegénység és a kivándorlás országa, az iparosításnak éppen csak a küszöbén. A városokba irányuló hatalmas méretű elvándorlás alighogy megkezdődött. A természeti erőforrásokat még nem aknázták ki. Kevesebb, mint egy évszázaddal később: modern ipari állam, a világ egyik leggazdagabb országa. Egy korszerű jóléti állam, igen fejlett társadalombiztosítási rendszerrel. Iskolák mindenki számára, kivételes jellegű törvény a munkanélküliek számára, amely független a világgazdaság változásaitól. A népnek ma több az autója, a telefonkészüléke, a színes televíziója, mint sok más népnek, svéd talán a legtöbbit utazó nép.” E két állásfoglalást a svéd nemzet-karakterológia tömör foglalatának is tekinthetjük, jóllehet az utóbbi időszakban bekövetkezett negatív változások a svéd jóléti modellt is kikezdték.⁷

A 19. század folyamán két nemzetközi konfliktus volt, amely ismét próbára tette a svéd kormányok s tágabban a politikai elit helyzetfelismerését: a krími háború (1853–1856) és a porosz–osztrák–dán háború 1864-ben. Azonnal le kell szögezni, hogy csak utóbbi idézett elő tényleges válsághelyzetet és okozott mélyreható változásokat a skandináv országok egymás közötti kapcsolataiban, a krími háború csupán efemer jelenségeket indukált.

A krími kaland majdnem Svédországot is magával ragadta. A helyzet megértésének kulcsa bizonyos körök latens revansvágyában rejlik, amelyek szerették volna visszaszerezni Oroszországtól az elvesztett Finnországot. A svéd külpolitika 1812 óta inkább russzofil beállítottságú volt, hiszen a dinasztiaalapító Bernadotte (XIV. Károly János néven király, 1818–1844) I. Sándor cár támogatásával nyerte el trónját. Fia, I. Oszkár (1844–1859) arra törekedett, hogy kivonja országát az orosz befolyás alól és a nyugat-európai hatalmak, Nagy-Britannia és Franciaország mellé állítsa. A történeti iroda-

⁶ 19. századi egyetemes történelem. 1789–1914. Szerk. *Vadász Sándor*. Bp., 2005. 466–467.

⁷ *Vadász Sándor*: Tapasztalatok a svéd nemzettudatról. In: *Világosság*, 1988. 2 127.

lom – nézetem szerint – túl egysíkúan ábrázolja ezt a folyamatot. A király megnyitotta az ország kikötőit az angol és francia hadihajók számára. A nyugat-európai újságokban cikkeket helyeztetett el, amelyek egyengették a svéd katonai beavatkozás útját, sőt azt az eszmét is megpendítették, hogy egy Szentpétervár ellen irányuló támadás esetén svéd segélycsapatokra is számíthatnak. Mindazonáltal sokatmondó tény, hogy Svédország viszonylag későn, 1855 végén írt alá egyezményt a nyugati hatalmakkal („Novembertraktat.”). Ebben a szövetségesek garantálták a svéd–norvég királyság területi sérthetlenségét egy esetleg bekövetkező orosz támadás esetén. Mindezeket a tervezetéseket halomra döntötte azonban a hamarosan, 1956-ban aláírt párizsi békekötés.

Ha most mérlegre tesszük a krími epizódot, pontosabban a svéd reakciókat, azt állapíthatjuk meg, hogy végső elemzésben a svéd revanseszmé hirtelen fellobbanása következett be, amely azonban gyorsan kihunyott. Ami a tényleges sikert illeti: a svéd diplomáciának sikerült elérnie, hogy létrejött egy angol–francia–orosz megállapodás, amely kötelezte Oroszországot a svédek számára fontos Aland-szigetek demilitarizálására. Csekélyke eredmény volt ez a nagyralátó, a Finnország visszaszerzését célzó tervekhez képest. Arról nem is szólva, hogy a napóleoni idők óta követett semlegességi politika feladása, azaz a krími háborúba való fegyveres beavatkozás igen nagy veszélyeket rejtett magában a jövőt tekintve. Mindazonáltal a reálpolitikai érzék érvényesülése – elsősorban a nyugati orientáció vállalásában – ezúttal is kimutatható.⁸

Az 1864-es történések – és nem történések – alaposabb megértése végett vissza kell nyúlni egészen 1838-ig, amikor a dél-svédországi Lund és Koppenhága egyetemi hallgatói a befagyott tengerszoros jegén találkoztak. A svéd–dán fiatalok egymásra találását 1843-ban egy „összskandináv” diáktalálkozó követte az ősi egyetemi városban, Uppsalában. (1477). Megszületett tehát a nordikus egységtudat, kialakult az egymásra utaltság érzése és ez a jelenség skandinavizmus néven került be a történelemkönyvekbe. Ezt a kezdeti időszakban legfőképpen értelmiségiek: tudósok, írók és művészek képviselték, akik elsősorban az egyetemi hallgatók körében találtak támogatásra. Ők az 1840–1850-es években már hajlottak arra, hogy magukévá tegyék az egységes Skandinávia gondolatát, vagyis megszületett a politikai

⁸ A krími háborúnak önálló magyar irodalma – tudomásom szerint – úgyszólván nincsen, az érdeklődő olvasónak az egyetemes történeti tankönyvek és szintézisek állnak rendelkezésére. A mindmáig legalaposabb feldolgozás *J. V. Tarle* nevéhez fűződik, aki két vaskos kötetben – majd 1200 oldalon – foglalta össze témáját. *Krimszkaja vojna I–II*. Moszkva–Leningrád, 1950. Fél évszázaddal később *M. Heller*: *Az orosz birodalom története* című összefoglaló művében (Bp., 1996.) azt írja, hogy Tarle „az 1854–1855. évi háború történetének hivatalos szovjet verzióját fogalmazta meg.” (487.)

skandinavizmus. Az európai nagypolitika némileg váratlan alakulása az 1860-as évtized elején új helyzetet teremtett egész Skandinávia számára a schleswig–holsteini kérdés elmérgesedésével, amely színvállásra készítette a politikai skandinavizmus szószólóit. A köztörténet alapvető tényeit ismertnek tekintve, csupán a legalapvetőbb összefüggések ismertetését tartom kötelességemnek. Tehát: a két elbai hercegség – jelentős számú német lakossággal, amelyet a németek a nemzettörzshöz tartozónak tartottak és 1848–1849-ben kísérletet is tettek felszabadítására, de kudarcot vallottak – perszonális unióban volt Dániával; 1863 novemberében meghalt az oldenburgi dinasztia utolsó férfiági leszármazottja, VII. Frigyes (1848–1863); utóda, a glücksburgi házhoz tartozó IX. Keresztély (1863–1906) a következő esztendőben bekebelezte a két hercegséget, amely lépése a dán nacionalisták legteljesebb helyeslésével találkozott. A Dániával kirobbant konfliktus az osztrák–porosz szövetség katonai fellépéséhez vezetett, amellyel szemben a kicsiny dán hadseregnek semmilyen komoly esélye nem lehetett, Dánia kapitulált és lemondott Schleswigról, Holsteinről és Lauenburg területéről.

Amikor XV. Károly 1859-ben trónra lépett (1872-ig uralkodott), többszöri találkozás alkalmával megígérte a dán uralkodónak, hogy országa szolidáris lesz Dániával, majd 1863-ban fegyveres támogatást is ígért Schleswig déli határának megvédésére. Ez a lépése szerves folyománya volt annak a lelkesedésnek, amelyet még trónörökös korában tanúsított a skandinavizmus eszméje iránt. Rendkívül érdekes bel- és külpolitikai helyzet állt elő. A tét a következő volt: vagy teljesíti a kormány és az ország a dinasztia Dániának tett ígéreteit, ebben az esetben a politikai skandinavizmus megizmosodva kerül ki ebből a tűzpróbából. Vagy megtagadja a megígért segítséget, ebben az esetben kimarad a háborúból, viszont óriási csapást mér a skandinavizmusra mint politikai és kulturális mozgalomra. Nyilvánvaló, hogy a dilemma mélyén a király és kormánya, a kettejük közötti erőviszony kérdése húzódott meg. És ekkor lépett fel a kormány, amely habozva ugyan, kételeyekkel eltelve, de megtagadta a katonai segítséget Dániától.

Egyszóval a lelkesítő, szép eszme és az államraison ütközéséből ismét az utóbbi, egyszóval a reálpolitikai megfontolás került ki győztesen.

A csalódás persze óriási volt Skandinávia-szerte. Mindenki a skandinavizmus megsemmisülését emlegette. Pedig csupán áttevődött az északi népek kulturális kapcsolatainak a szférájába (amely később kibővült a társadalmi-politikai élet más területeivel) és napjainkig tovább él.⁹

⁹ Végezetül néhány szót a svéd történelem iránti hazai érdeklődésről. Már Benda Kálmán rámutatott arra, hogy a hazai történészeket és a szélesebb olvasóközönséget csak a régi magyar–svéd érintkezések, pl. XII. Károly és II. Rákóczi Ferenc kapcsolatai érdekelték, a 19–20. századi svéd történelem nem került be a látómezőbe. *Benda* i. m. 140–142.